

DR. REZI ELEK

A HITVALLÁS MINT A FELEKEZETI ÖNAZONOSSÁG-TUDAT KIFEJEZŐJE

Általánosan elismert felfogás szerint minden keresztény felekezetnek (községnek) szüksége van arra, hogy tömör, világos és egyszerű formában fogalmazza meg és nyilvánítsa ki hitelveit. Ezt az összefoglaló „megfogalmazást” hitvallásnak nevezzük. A hitvallás sarkalatos, alapvető, központi, az egész egyház életét egyetemlegesen és döntően érintő igazságokat tartalmaz. Alister MacGrath meghatározása szerint „a hitvallás a keresztény hit legfőbb tételeinek tömör, hivatalos és egyetemesen elfogadott megfogalmazása”.¹

Bár a hitvallások jelentőségének elismerése a keresztény egyházakban változatos képet mutat, a legtöbb keresztény egyház a maga hitvallását tekinti annak az alapnak, amelyen az egyház tanítása nyugszik, és amelyet az egyház fennállásának érdekében szükségesnek tart. Ismeretes a latin mondás: *Ecclesia sine symbolia nulla* („hitvallás nélkül nincs egyház”).

A hitvallást szimbólumnak (az egyházi tanítás ismertetőjegyének, azonosító eszközének) is nevezik. Az ókeresztény szóhasználatban a *szimbolon/szimbólum* a keresztények hittételi szövege volt, amelyet a keresztények a katekumenátust² követő keresztség előtt „vizsgaszerűen” mondtak fel.

A legrégebb ismert hitvallás a római keresztelési szimbólum (*Symbolum Romanorum*) volt, amelyet a 2. vagy 3. évszázadban fogalmaztak meg, s amelyből később az a hitvallás formálódott, amelyet Apostoli Hitvallásnak vagy Credónak (krédónak) nevezünk. Itt meg szeretném említeni, hogy teológiai értelemben a Credo kifejezést csak az apostoli hitvallásra szokták vonatkoztatni, a többi szimbólumot *hitvallási irat*nak nevezik. A magyar nyelvben eléggé zavaróan hat az ilyen megkülönböztetés. Az angol nyelv kifejező készsége azonban ezt lehetővé teszi. A hitvallás (*creed*) és a hitvallási irat (*confession*) megkülönböztetése régi és teológiailag indokolt hagyomány, de mi ehhez a megkülönböztetéshez nem ragaszkodunk szigorúan.

A keleti egyházban egy másik hitvallás vált szimbólummá, amelyet később – bizonyos módosításokkal – a nyugati egyház is elfogadott, s ez a nikaia-

1 McGrath, E. Allister, *Bevezetés a keresztény teológiába*. Budapest 1995. 39.

2 A katekumenátusok azok az iskolák voltak, ahol a keresztény tanítást végezték. A 2. évszázadra tehető ezeknek az „iskoláknak” az alapítása. Az első a Protagorász által alapított edesszai, de híres volt az alexandriai és az antiókhiai iskola is.

konstantinápolyi hitvallás (*symbolum nicaeno-constantinopolitanum*). E hitvallás alaptételeit a 325-ben tartott I. nikaiai egyetemes zsinaton fogalmazták meg, majd az I. konstantinápolyi zsinaton, 381-ben kibővítették és végül a khalkedóni zsinaton, 451-ben általános elismerést nyert.

A nyugati egyházban később elismerték az ún. athanaszioszi hitvallást (*symbolum athanasium* – Athanasziosz kb. 296–373) is, amelynek szövegében Ambrosius (339–397) és Augustinus (354–430) püspökök és egyházatyák teológiájának hatása is felismerhető.³

Ezeknek a hitvallásoknak, amelyeknek a keresztény egyházak olyan alapvető fontosságot tulajdonítanak, hogy elfogadásuktól teszik függővé a kereszténységhez való tartozást, tartalmuk meghatározóan krisztocentrikus és trinitárius. Nem véletlenül hangsúlyozta Wolfhart Pannenberg német teológus: „A keresztény hitvallás eredetileg nem tanokkal, hanem Jézus Krisztus személyével foglalkozott. A hitvallás jelentőségét és örökkévaló ígétét maga Jézus Krisztus nyilvánította ki, amikor ezt mondta: »...aki vallást tesz rólam az emberek előtt, az Emberfia is vallást tesz arról az Isten angyalai előtt. Aki pedig megtagad engem az emberek előtt, azt én is megtagadom az Isten angyalai előtt.« (Lk 12,8sk) [...] Tehát, amikor a hitvallásos nyilatkozatok vagy krédók később kialakult formáival foglalkozunk, nem szabad elhanyagolnunk Jézus Krisztus elismerésének, vagy megvallásának személyes elemeit. Sőt, a hitvallások legmélyebb szándéka és végső kritériuma mindig az marad, hogy bennünk megtalálható legyen a hívő embernek Jézus Krisztushoz való személyes viszonya.”⁴ Ez a megállapítás azonban kissé ellentmondásos, az ortodox protestantizmus szerint ugyanis a hitvallás csak *kifejezője* a Bibliában található igazságoknak, azaz a „Biblia helyesebb és teljesebb megértésére segítenek”, viszont a Bibliában nem találhatóak azok a „műszavak” vagy metafizikai fejtegetések, amelyekkel a hitvallások rendjén találkozunk – pl. az ógyházi egyetemes hitvallásokban. Ezt egyes ortodox teológusok is észrevették, és úgy próbálják megoldani a problémát, hogy kijelentik: „Ha a hitvallások homályosaknak tűnnek, azt az egyháznak szóló kihívásnak kell tekinteni, hogy valamivel többet tegyenek az értelmezés terén.”⁵

Teljesen másként vélekedik a helyzetről Hans Küng szabadelvű római katolikus teológus, akinek meglátása szerint „a legtöbb keresztény még nem realizálta, hogy az első paradigmánk egy zsidó-keresztény paradigma volt. Nemcsak maga Jézus volt zsidó, az anyja is, sőt az első tanítványai is valamennyien. Az első hitvallások is zsidó hitvallások voltak, amelyek nem álltak ellentétben az

3 Niesel, Wilhelm: *Az evangéliumok és az egyházak. A szimbolika tankönyve*. Fordította Juhász Tamás. Kolozsvár, 1979. 11.

4 Pannenberg, Wolfhart: *A hit alapdokumentumai. A hitvallások mai helye a kereszténységben*. Egyház és Világ, 1992. III/7. 9.

5 Pannenberg, i. m. 10.

egyistenhittel. Mindazt, ami a monoteizmus ellen szólhatott volna – annak megformálásában, hogy miként határozzák meg Jézus helyét – akkoriban elvetették, mivel zsidók voltak. Ebből már adódik a kérdés, hogy nem kellene-e újragondolni a görög-hellénisztikus kontextusban később megfogalmazódott hitvallásokat.”⁶ Úgy vélem, a kérdés felvetése jogos, az újragondolás lehetséges, de konkrét eredmények csak egy olyan ökumenikus párbeszédttől várhatóak el, amely a teljes őszinteségre és a nyitottságra alapoz.

Témánk megragadása érdekében célszerűnek tartom röviden ismertetni azt a három ún. egyetemes hitvallást, amelyeket a keresztények többsége elfogad. Annál is inkább, mert az unitárius teológia történetében nem mindenik ógyházi hitvallással szemben volt olyan határozott elutasítás, mint napjainkban, sőt hiteelődeink az apostoli hitvallásban – eltekintve azoktól a megfogalmazásoktól, amelyeknek nem találták meg a bibliai alapját – a keresztény egységet motiváló erőt is felfedezni vélték. S ez a kereszténységhez való tartozás akaratában nyilvánult meg.

Az apostoli hitvallás⁷

Keletkezésére visszautalva évszázadokon keresztül egy erős hagyomány tartotta magát, amely szerint a hitvallási formulát az apostolok állították össze pünkösdi ünnepén Jeruzsálemben, hogy tanításaik egységét biztosítsák, mielőtt megkezdték volna apostoli munkájukat. A hagyomány szerint mindenik apostol egy-egy tételt fogalmazott meg a hitvalláshoz, amely így 12 tételből állt. Ma már

6 www.e3.hu/tillman/konyvek/ezredvegi/kung.html

7 Az Apostoli Hitvallásnak különböző magyar szövegváltozatai vannak, a legújabb fordítás szövege a következő:

„Hiszek egy Istenben, mindenható Atyában, mennynek és földnek teremtőjében.

És Jézus Krisztusban, az ő egyszülött fiában, a mi Urunkban, aki fogantatott Szentlélektől, született Szűz Máriától, szenvedett Poncius Pilátus alatt, megfeszítették, meghalt és eltemették. Alászállt a poklokra, harmadnapon feltámadt a halottak közül, fölment a mennybe, ott ül a mindenható Atya Isten jobbján, onnan jön el ítélni élőket és holtakat.

Hiszek Szentlélekben.

Hiszem az egyetemes anyaszentegyházat, a bűnök bocsánatát, a test feltámadását és az örök életet.”

Latin szövege:

Credo in Deum Patrem omnipotentem, Creatorem caeli et terrae.

Et in Iesum Christum, Filium eius unicum, Dominum nostrum, qui conceptus est de Spiritu Sancto, natus ex Maria Virgine, passus sub Pontio Pilato, crucifixus, mortuus, et sepultus, descendit ad infernos, tertia die resurrexit a mortuis, ascendit ad caelos, sedet ad dexteram Dei Patris omnipotentis, inde venturus est iudicare vivos et mortuos.

Credo in Spiritum Sanctum, sanctam Ecclesiam catholicam, sanctorum communionem, remissionem peccatorum, carnis resurrectionem, vitam aeternam. Amen.

bizonyított, hogy a szimbólum nem az apostoloktól származik, az apostoli kornál jóval később született.

Ami a hitvallás tartalmát illeti, megállapítást nyert, hogy nem Jézus tanításait foglalja magában, hanem az első keresztény századokban kialakult dogmákat. A hagyományos egyházak azonban vallják, hogy a szimbólumban benne vannak mindazok az alapvető keresztény alapelvek, amelyek az üdvözüléshez szükségesek.

A szimbólum eredetét nem ismerjük pontosan; valószínű, hogy a keresztlésnél használt rövid hitvallásból fokozatosan fejlődött ki, és nem vezethető vissza egyetlen szerzőre. Alakja is különböző volt, hol hosszabb, hol rövidebb; keletkezési „helye” a nyugati egyház. A nikaiai zsinaton nem hivatkoztak rá, mert nem ismerték. Csak a 4. század végén az aquilai Rufinus presbiter tesz először említést a hitvallásról. A legrégebbi ismert kézirat a Cambridge Corpus Christi College könyvtárában található: nem régebbi a 8. századnál, de lehet későbbi is.⁸

Az apostoli hitvallás „fogyatékoságára” utal, hogy a későbbi egyetemes zsinatokon elfogadott hitvallások olyan dogmatikai tételeket fogalmaztak és erősítettek meg, amelyeket az apostoli hitvallás nem említett.

Az apostoli hitvallás mai változata a 6. vagy a 7. századra tehető. A kereszténység nyugati ága általánosan elfogadta, mind a katolikusok, mind a protestánsok. A keleti egyházban nem vált általánosan elterjedtté, de tiszteletben tartják.

A szabadelvű keresztények – köztük az unitáriusok – értékelik, de nem használják, mert úgy vélik, hogy az abban foglalt egyes tételek üzenetei a mai keresztény hitével és tudatával nem egyeztethetők össze. Különösen is kifogásolják a Jézusról nyújtott felfogást: a csodálatos, természetfeletti születést, az alvilágba való leszállást, a test szerinti feltámadást és a menybemenetelt. Meggyőződésünk szerint ugyanis Jézus nagysága nem az életéhez kapcsolódó csodálatos eseményekben, hanem tanításaiban és bizonyágtevő életében keresendő!

---

8 Ezt a példányt tévesen sokszor Nagy Gergely pápa pszaltériumának nevezték.

A nikaia-konstantinápolyi hitvallás⁹

A keleti egyházak általánosan elfogadott hitvallása volt. A hitvallásnak három formáját ismerjük:

a) Az eredeti nikaiai hitvallás, amelyet az I. nikaiai zsinaton fogadtak el (a zsinaton nagy többségben keleti püspökök voltak jelen). Az Istenről és Jézusról szóló tételek után a hitvallás hirtelen lezárul, ezzel a tétellel: „és a Szentlélekben.” A hitvallás záradéka Areiosz tanait nemcsak elítéli, hanem kárhoztatja is.

b) A nikaia-konstantinápolyi hitvallás keleti formája. Az első két tételen, amely az Atyáról és a Fiúról szól, csak kisebb változtatást eszközöltek. A lényeges változtatást a Szentlélekről szóló részletes tanítás kifejtése jelentette, akit az Atyával és a Fiúval együtt imádni kell, aki az Atyától származik. Az itt bővített hitvallás elfogadásáról nincs megbízható bizonyíték egészen a khalkedóni zsinatig (451).

c) A nikaia-konstantinápolyi hitvallás nyugati formája. Abban különbözik a keleti formától, hogy a Szentlélek kettős származását vallja: az Atyától és a Fiútól; ezt a dogmatikus tételt a teológia „Filioque-tannak”¹⁰ nevezi. Hivatalosan először 589-ben, a Hispániában tartott toledói zsinat fogadta el. A zsinati határozatot valószínűleg az arianizmus¹¹ elleni fellépés motiválta.

9 Hiszek egy Istenben, a mindenható Atyában, mennynek és földnek, minden láthatónak és láthatatlannak teremtőjében. Hiszek az egy Úrban, Jézus Krisztusban, Isten egyszülött Fiában, aki az Atyától született az idők kezdete előtt. Isten az Istentől, világosság a világosságtól, valóságos Isten valóságos Istentől. Született, de nem teremtmény, az Atyával egylényegű (homousziosz) és minden általa lett. Értünk, emberekért, a mi üdvösségünkért leszállott a mennyből. Megtestesült a Szentlélek erejéből Szűz Máriától és emberré lett. Poncius Pilátus alatt értünk keresztre feszítették, kínhalált szenvedett és eltemették. Harmadnapra feltámadott az Írások szerint, fölment a mennybe, ott ül az Atyának jobbján, de újra eljön dicsőségben, ítélni élőket és holtakat, és országának nem lesz vége. Hiszek a Szentlélekben, Urunkban és éltetőnkben, aki az Atyától származik, akit éppúgy imádunk és dicsőítünk, mint az Atyát és a Fiút. Ő szólt a próféták szavával. Hiszek az egy, szent, katolikus (egyetemes) és apostoli egyházban; vallom az egy keresztséget a bűnök bocsánatára; várom a holtak föltámadását és az eljövendő örök életet. Ámen.

Vö. Tony Lane: *A keresztény gondolkodás rövid története*. Budapest 2001. 38–39.

10 A hitvallás 8. pontjában a nyugati egyház a „qui ex Patre procedit” helyett a „qui ex Patre Filioque procedit” kijelentést használta. A Filioque azt jelenti, hogy a szentlélek nem egyedül az Atyától való, hanem az Atyától és a Fiútól is.

11 Az arianizmus Arius/Areiosz (kb. 260–336) alexandriai presbiter nevéből származik. Arius a Fiúnak az Atyához való viszonyáról azt tanította, hogy a Fiú nem egylényegű (homousziosz) az Atyával hanem csak hasobló lényegű (homoiusziosz). Felfogását legfőképpen Athanasziosszal szemben védelmezte.

Az athanaszioszi hitvallás¹²

Eredetére megbízható adataink nincsenek, csak a 9. század óta tulajdonítják Athanasziosz¹³ alexandriai püspöknek, akinek a neve tekintélyt adott a bizonytalan eredetű hitvallásnak. Később megdőlt az atanázi szerzőség, a szakemberek ma úgy vélik, hogy ez a hitvallás-forma a nyugati egyházban keletkezett, Augustinus iskolájából származik. Két részből áll – amiből a szakemberek arra következtetnek, hogy két szerző külön munkája, és egy harmadik személy szerkesztette egybe. Az első rész a szentháromság tanát igazolja, a második rész a khalkedóni zsinaton elfogadott krisztológiát tartalmazza.¹⁴ A hitvallás háromszor kárhoztatja¹⁵ azokat, akik a hitvallás hitelveivel nem értenek egyet (az elején, a végén és a közepén). E háromszori ismétlés nagyon sértőnek hangzott, különösen amikor a nyilvános istentiszteleten az énekkar elénekelte. Napjainkban, ha formailag fenn is maradt a keresztény egyházak többségében, ez csak azért van, mert „rögzíti a szentháromságról szóló helyes tanítást”.¹⁶

A reformáció korának és az utána következő időszaknak a tanbeli hitvallásai gyakran hivatkoztak az ógyház hitvallásaira, és igényt tartanak az ezekkel való lényeges konszenzusra. Ezek a hitvallások abban különböztek az ógyházi hitvallásoktól, hogy csak a keresztény hit lényegéről adtak számot, és nem épültek bele olyan szorosan a liturgiai keretbe. Sok egyházban ma is helyük van az ógyházi hitvallásoknak a liturgiai életben, bár nem mindenik egyház tulajdonít ilyen jelentőséget ezeknek a krédóknak.

Az unitárius reformáció az ógyházi hitvallások közül az apostoli hitvallást tette magáévá, és nem volt különösebb szándéka újabb hitvallást megfogalmazni: „Akarjuk, hogy az apostoli hitforma legyen a mi hitvallásunk, mindazért, mert az Isten örök igéjével megegyezik, mindazért, mivel azon tudomány összegét ma-

12 A szó szoros értelmében a hitvallás inkább hitelvi megalapozásnak tűnik, mint hitvallásnak. Két elég terjedelmes szakaszból áll: az egyik a szentháromságról, a másik Jézus Krisztus személyéről szól. De kiemeli azt is, miként kell gondolkoznunk és beszélnünk Istenről – illetve az istentisztelet helyes módját is meghatározza.

13 Athanasziosz életére és munkásságára nézve, Lásd: Vanyó László: *Az ókeresztény egyház irodalma*. Budapest 1980. (Szent Athanasziosz, 565–579); Vanyó László: *Az ókeresztény írók lexikona*. Budapest 2004. 57–65.

14 McGrath, i. m. 40-41.

15 Az ún. átokformulák a hitvallás elfogadásának a kötelezőségére hívják fel a figyelmet, például „Aki üdvözülni akar, annak mindenekelőtt szükséges a katolikus hitet megtartani, s ha valaki a hitet nem őrzi meg teljes egészében és sértetlenül, kétségkívül örökre elvesz”, vagy „Ez a katolikus hit, amelyet ha valaki erősen és hűségesen nem vall, nem üdvözülhet” (a katolikus hit jelen esetben a keresztény hitre vonatkozik). Vö. Lane, i. m. 81–82.

16 Kozma Zsolt (szerk.): *Teológiai idegen szavak, kifejezések, szólások szótára*. Kolozsvár 2005. 139.

gába foglalja, amely az üdvösségre szükséges, s mert hitünk benne megnyugodhatik.”¹⁷ Sőt, hitelődeink úgy vélték, hogy az apostoli hitvallás egyetemes elfogadása mentheti meg a kereszténységet a különböző irányzatokra való szakadástól, sőt, csak az teremtheti meg az egységet: „El kell pusztulni az sokféle hitvallásnak is, melyek nincsenek tévelygés nélkül, hogy csak az egy apostoli credo maradjon meg és hogy mi és az apostolokkal (Actor 2) egy tudományban lehessünk. Mert még mind ez ideig semmi egyéb hitnek vallását be nem hagytuk menni a mi catechizmusunkba, amelyben az igaz tudománynak sommája taníttatik, hanem csak a credót, amelyben mind ez világi s mind másvilági jókról bizonyosságunk van, hogy más nélkül nem szűkölködünk.”¹⁸ Igaz azonban az is, hogy a Jézusról szóló tételnél megjegyzik: „Nem vizsgáljuk szörszálhasogatóan az álbölcsekkel, vajon az Atyának lényegéből vagy személyéből származott-e, mert ezekről a Szent Írás sehol sem emlékszik meg.”¹⁹

Figyelemreméltó, hogyan és miért ajánlja Dávid Ferenc a népnek az apostoli hitvallást: „A népek pedig, akik írást nem tudnak, vegyék elő az apostoli credót és a Krisztustól szerzettetett imádságot, miben semmi sincsen az egy személyű (állatú) Istenről, sem az három Istenekről, kik egyek és egyenlőképpen örökkévalók.”²⁰

Hitelődeink kedvező viszonyulását az apostoli hitvalláshoz – véleményem szerint – az is meghatározhatta, hogy a hitvallásból egyáltalán nem mutatható ki egyértelműen a szentháromság dogmája, csak trinitásról, háromságról van szó, abban az értelemben, hogy egymást követően tárgyalja Isten, majd Jézus személyét, és tesz említést végül a szentlélekről.

Dávid Ferenc és követői által használt hitvallás szövege a következő volt:

Hiszek egy Istenben, mindenható Atyában, menynek és földnek teremtőjében
 És Jézus Krisztusban, Ő egyetlenegy fiában, a mi urunkban,
 ki fogantatott szentlélektől, született szűz Máriától,
 szenvedett, Poncius Pilátusnak alatta megfeszítettet, meghalt, eltemettetett,
 Harmadnapon halottaiból feltámadta, mennyekbe felment,
 Ül a mindenható Atya Istennek jobbjára felől,
 Onnan léssen eljövendő ítélni eleveneket és holtakat.
 Hiszem a szentlelket,
 A közönséges keresztény szent gyülekezetet,
 Bűnöknek bocsánatját,

17 Benczédi Pál: *Az unitárius hitelvek kifejlődése*. Cluj–Kolozsvár, 1934. 22.

18 Dávid Ferenc: *Rövid magyarázat*. Az eredeti kiadás facsimiléjével. Kolozsvár, 1910. 35.

19 Benczédi, i. m. 22.

20 Dávid, i. m. 92.

Testnek feltámadását,
És az örök életet. Ámen.²¹

Bár az apostoli hitvallást alapirratnak tekintették, elődeink mégis – a szükségleteknek megfelelően – sok hitvallási iratot fogalmaztak meg, és tettek nyilvánossá, ezeknek felmérése és értékelése egy külön dolgozat tárgyát képezhetné.²²

Szentábrahámi Lombárd Mihály hittani munkájában arra a kérdésre, hogy mi a hitvallás? A következő választ adja: „A hit megvallása, vagy a hitvalló kegyesség, nem egyéb, mint az emberek előtt való őszinte, nyílt és természetes nyilatkozattétel az isteni kijelentéshez alkalmazkodó vallásról és ennek cikkelyeiről. Ez egy olyan szimbólum (symbolum), mely által a keresztények a nem keresztényektől és önmaguk közt is megkülönböztetnek.”²³ Szentábrahámi azonban nem mondja meg, hogy azok a „cikkelyek” mit tartalmaznak, inkább arra fekteti a hangsúlyt, hogy hogyan kell vallást tenni.

Az apostoli hitvallást tanították a 19. század második feléig megjelent unitárius káték is.²⁴

Az unitárius teológiában és egyházi gyakorlatban a lényeges változást a hitvallásra vonatkozóan Ferencz József alapozta meg az 1875-ben megjelent kátéjának harmadik kiadásában. Amíg az első és második kiadásban az apostoli hitvallást tanította, a harmadik kiadásban a hitvallás – különösen a Jézusról szóló rész – rövidebben jelenik meg. Ferencz József a magyarázatban azzal érvel, hogy a „rövidített” hitvallás az apostoli hitforma lényegét fejezi ki.²⁵ A hitvallást az unitáriusok azóta „javígtatták”, és egyházunk szimbóluma lett. Legutóbb zsinati határozattal a vargyasi zsinaton fogadták el 1999. november 16–17-én.

Hasonlítsuk össze az 1875-ben közölt hitvallást az 1999-ben elfogadott hitvallással:

21 Borbély István: *A magyar unitárius egyház hitelvei a XVI. században*. Kolozsvár, 1914. 17.

22 Unitárius vonatkozásban a keresztény hitvallások történetével Gálfi Lőrinc foglalkozott *A Hitvallások története* című kéziratos munkájában (Kolozsvár, 1916), azonban csak nagyon szűkszavúan szól az unitárius vagy a szabadelvű hitvallásokról. Gálfi munkája a szimbolika teológia elnevezésű teológiai tudomány követelményeinek tesz eleget.

23 Szentábrahámi Lombárd Mihály: *A keresztény hittudomány összege az unitáriusok szerint*. Latin nyelvből fordította Derzsi Károly. Kolozsvár, 1899. 212.

24 Természetesen kivételt képez az 1845-ben megjelent Channing–Thacher–Krizsa-féle káté. Vö. Erdő János: *Egy névtelen káté 1845-ből*. Channing, E. W. kátéja Kriza János átdolgozásában. *Keresztény Magvető* 81 (1975) 154–158.

25 Rezi Elek: *Teológia és népszolgálat*. Kolozsvár, 2007. 75.

Az 1875-ben közölt hitvallás:²⁶

Hiszek egy Istenben, mindenható Atyában, menynek és földnek teremtőjében.
Hiszek Jézus Krisztusban, az Atya Istennek egyszülött fiában, a mi Urunkban.
Hiszem a szentlelket.
Hiszek egy közönséges keresztyény Anyaszentegyházat.
Hiszem a bűnöknek bocsánatját,
És az örök életet. Ámen.

Az 1999-ben közölt hitvallás:²⁷

Hiszek egy Istenben, az élet teremtőjében és gondviselő Atyánkban.
Hiszek Jézusban, Isten legjobb fiában, a mi igaz tanítómesterünkben.
Hiszem a szentlelket.
Hiszek az Unitárius Keresztyény Anyaszentegyház hivatásában.
Hiszem a bűnbocsánatot
És az örök életet. Ámen.

A hitvalláshoz való erdélyi unitárius viszonyulást befolyásolta az angol és észak-amerikai unitárius álláspont is, amely a 20. század első felében olyan hangokat szólaltatott meg, hogy nincs szükség „hivatalos” hitvallásra, mert az korlátozza az egyén szabadságát, „lelkiismereti kényszert” eredményezhet. Ezt a hatást vélem felfedezni abban a kijelentésben, amely az angol unitarizmus felfogása alapján leszögezi: „Hitvallást nem kell megállapítani, mert habár mi örömmel valljuk meg hitünket, mégsem öntjük formába, s nem támasztunk azok érdekében olyan igényeket, mintha az igazság végső megállapításai volnának.”²⁸ Az ilyen természetű szemléletmód indította el aztán, pár év múlva, a hitvallási reformkísérleteket (1939, 1940), amikor is képtelenebbnél képtelenebb hitvallási javaslatok születtek.²⁹ Említésre méltó, hogy 1937-ben a Szabadelvű Keresztyények és

26 *Unitárius Káté, tekintettel a konfirmációi vallástanításra.* Írta Ferencz József hittantanár és a kolozsvári eklézsia rendes papja. Kolozsvart, 1875. 20.

27 *Az Unitárius Egyház Istentiszteleti és szertartásrendje.* Jóváhagyta az 1999. november 16–17 napjain Vargyason tartott Zsinat 7/1999 és 10/1999 Jkv. Határozataival, és elrendelte az istentiszteleti és szertartási rend kötelező érvényű bevezetését. Kolozsvár, 2000. 17–18.

28 Benczédi Pál: *A hitvallások értéke.* Keresztyény Magvető, LXV (1933) 6.

29 Fikker János: *Az unitárius vallás az új káté küszöbén.* Keresztyény Magvető, LXXI (1940) 30.

Gyulai Zoltán: *Hozzászólások a káté és a Hiszekegy reformjához.* I. Rátio és lélek Uo.106.

Kelemen Árpád: *Hozzászólások a káté és a Hiszekegy reformjához.* Uo. 118.

Nagy Béla: *Hozzászólások a káté és a Hiszekegy reformjához.* Uo. 121.

Szabó István: *Egységes teológiai nevelést.* Uo. 113.

Zoltán Sándor: *Unitárius vallás és unitárius hiszekegy.* Uo. 49.

Ürmösi Károly: *Hozzászólások a káté és a Hiszekegy reformjához.* Uo. 125.

Vallásos Szabadság Nemzetközi Társulatának oxfordi konferenciáján a küldöttek (23 nemzet 300 képviselő) elfogadtak egy hitvallást, és szorgalmazták, hogy azt minden szabadelvű keresztény templomban 1937 októberének második vasárnapján olvassák fel.³⁰ Érdekes – de még inkább érthetetlen –, hogy az erélyi unitáriusokat annak szelleme nem nagyon ragadta meg, főleg a reformistákét nem. Érdemes idéznünk ezt az apostoli hitvallás gerincére épülő hitvallást:

Hiszünk:

1. Isten szeretetében és igazságosságában
- 2. Minden egyes emberi lélek végtelen értékében, a lelkiismereti szabadsághoz való jogában és az egyetemes testvériség megvalósítására való elkötelezettségben
3. Jézus életének és tanításainak feltétlen értékében, szellemének soha meg nem szűnő hatásában
4. Isten szent lelkének állandó tevékenységében a kijelentés folytonossága által.³¹

A reformisták ezzel szemben előszeretettel hagyták ki a szentlelket, a bűnbocsánatot és más tételeket. Ezért írja felháborodottan Nagy Béla lelkész: „Hogy a keresztény anyaszentegyházat, a szent lelket és a bűnbocsánatot kihagyjuk a hitformáinkból, ezt egyházunk elleni merényletnek tartom úgy befele, mint kifelé.”³²

Átgondolva a „bőséges” reformjavaslatokat, anélkül, hogy a jobbítási, sőt korszerűsítési szándékokat figyelmen kívül hagynánk, meg kell állapítanunk, hogy alapjában véve az egyetlen indokolt bővítésnek az emberről szóló hitval-

30 Erdő János: *A Szabadelvű Keresztények és Vallásos Szabadság Nemzetközi Társulatának Konferenciája*. Oxford. Manchester College. 1937. augusztus 3–8. LXIX (1937) 215–216.

31 Erdő, i. m. 216.

32 Nagy Béla: *Hozzászólások a káté és a Hiszekegy reformjához*. Keresztény Magvető, LXXII (1940) 125.

lási tételt tarthatjuk elfogadhatónak. Napjaink angol³³ és amerikai³⁴ unitárius teológiai álláspontja már nem beszél hitvallásról, hanem alapelvekről és célokról

33 *The Principles of the Unitarian and Free Christian Churches in Great Britain*

We believe that:

everyone has the right to seek truth and meaning for themselves. The fundamental tools for doing this are your own life experience, your reflection upon it, your intuitive understanding and the promptings of your own conscience the best setting for this is a community that welcomes you for who you are, complete with your beliefs, doubts and questions.

We can be called religious 'liberals'

religious because we unite to celebrate and affirm values that embrace and reflect a greater reality than self. liberal because we claim no exclusive revelation or status for ourselves; because we afford respect and toleration to those who follow different paths of faith.

We are called Unitarians

because of our traditional insistence on divine unity, the oneness of God.

because we affirm the essential unity of humankind and of creation.

34 *The Principles of the Unitarian Universalist Association*

We, the member congregations of the Unitarian Universalist Association, covenant to affirm and promote

The inherent worth and dignity of every person;

Justice, equity and compassion in human relations;

Acceptance of one another and encouragement to spiritual growth in our congregations;

A free and responsible search for truth and meaning;

The right of conscience and the use of the democratic process within our congregations and in society at large;

The goal of world community with peace, liberty and justice for all;

Respect for the interdependent web of all existence of which we are a part.

The living tradition which we share draws from many sources:

Direct experience of that transcending mystery and wonder, affirmed in all cultures, which moves us to a renewal of the spirit and an openness to the forces which create and uphold life;

Words and deeds of prophetic women and men which challenge us to confront powers and structures of evil with justice, compassion and the transforming power of love;

Wisdom from the world's religions which inspires us in our ethical and spiritual life;

Jewish and Christian teachings which call us to respond to God's love by loving our neighbours as ourselves;

Humanist teachings which counsel us to heed the guidance of reason and the results of science, and warn us against idolatries of the mind and spirit;

Spiritual teachings of Earth-centered traditions which celebrate the sacred circle of life and instruct us to live in harmony with the rhythms of nature.

Grateful for the religious pluralism which enriches and ennobles our faith, we are inspired to deepen our understanding and expand our vision. As free congregations we enter into this covenant, promising to one another our mutual trust and support.

The Purposes of the Unitarian Universalist Association

The Unitarian Universalist Association shall devote its resources to and exercise its corporate powers for religious, educational and humanitarian purposes. The primary purpose of the Association is to serve the needs of its member congregations, organize new congregations, extend and strengthen Unitarian Universalist institutions and implement its principles.

(*principles and purposes*), amelyekből teljesen kimaradt Isten, Jézus, a bűnbocsánat – és még sorolhatnók. Az alapelvek beszélnek minden személy értékéről és méltóságáról, igazságosságról, méltányosságról, együttérzésről, lelkiismereti és vallásszabadságról, a demokratikus folyamatok támogatásáról, az igazság szabad és felelősségteljes kutatásáról, a béke megvalósításáról a világ népeinek közösségében. Ezek az alapelvek mind helytállóak, de hiányzik a keresztény teológiai megalapozottság. Ezeknek az alapelveknek a foglatatát úgy tekinthetjük, mint szociáletikai és emberjogi nyilatkozattételt. Ez a szempont érvényesül az unitárius nemzetközi szervezet, az Unitárius Univerzalista Nemzetközi Tanács identitás-meghatározásában is.³⁵

Az erdélyi unitarizmushoz teológiailag közel álló szabadelvű észak-írországi – alá nem író – presbiterianusok³⁶ mindmáig megőrizték a keresztény alapértékeket. Hitelevi meggyőződésükből a Biblia tanításán alapuló vallásosság sugárzik.³⁷

The Association declares and affirms its special responsibility, and that of its member congregations and organizations, to promote the full participation of persons in all of its and their activities and in the full range of human endeavor without regard to race, ethnicity, gender, disability, affectional or sexual orientation, age, language, citizenship status, economic status, or national origin and without requiring adherence to any particular interpretation of religion or to any particular religious belief or creed.

Nothing herein shall be deemed to infringe upon the individual freedom of belief which is inherent in the Universalist and Unitarian heritages or to conflict with any statement of purpose, covenant, or bond of union used by any congregation unless such is used as a credal test. Vö. www.uua.org

35 We, the member groups of the International Council of Unitarians and Universalists, affirming our belief in religious community based on:

liberty of conscience and individual thought in matters of faith,

the inherent worth and dignity of every person.

justice and compassion in human relations,

Responsible stewardship of earth's living system,

and our commitment to democratic principles,

declare our purposes to be:

to serve the Infinite Spirit of Life and the human community, by strengthening the worldwide Unitarian and Universalist faith,

to affirm the variety and richness of our living traditions,

to facilitate mutual support among member organizations,

to promote our ideals and principles around the world,

to provide models of liberal religious response,

to the human condition which upholds our common values.

Vö. <http://www.icuu.net>

36 The Non Subscribing Presbyterian Church of Ireland

37 We declare allegiance to the principle that:

the teaching of Christ must take precedence over the doctrines of a later time, and

Az Erdélyi Unitárius Egyház identitásának meghatározása érdekében mind befele (az egyházban), mind kifelé (külvilág felé) szükség van a keresztény töltetű hitvallás további fenntartására. Ez a szükséglet a hitvallás inkluzív jellegéből következik; de nem hallgathatjuk el az exkluzív jelleget sem.

Melyek a hitvallás inkluzív vonásai?

– A hitvallás kifejezésre juttatja, megismerteti egy keresztény közösség (felekezet) önazonosságának alapvető tételeit: Mit hiszek? Mi a hitbeli meggyőződésem azáltal, hogy az adott egyházhoz tartozom. A mi esetünkben: Mit hiszek mint unitárius? Miért vagyok unitárius? A kérdésekre adott válaszokat mindig pozitívan kell megfogalmazni, mert a negatív értelmű megfogalmazással magamról nem mondok el semmit, hiszen ha tagadó a válasz, akkor újabb kérdések születhetnek: ha azokat *nem hiszed*, akkor mit *hiszel*?³⁸

– A hitvallás „fék és ösztöke”.³⁹ Mutatja a hitfelfogás útját, és azáltal megóv a tévelygéstől, a bizonytalankodástól a hit dolgaiban. Ebből következik apologetikus jellege. Az unitarizmus történetében gyakran találkozunk olyan élethelyzetekkel, amikor az egyház fennmaradása érdekében az elfogadott „hivatalos” hitvallás mellett ún. *vallástételeket* fogalmaztak meg, amelyekben a hitelvi tisztázások mellett buzgóságra, állhatatosságra, kitartásra intették a híveket. Egyik szép példája ennek Almási Gergely Mihály püspök és Szentábrahámi L. Mihály kolozsvári lelkész által aláírt vallástétel, amelyet *Nemes Vitézlő Ravasz István urannak, úgymint a korondi Unitaria Ecclesia Fő Megyebírójának és az ő kegyelmével együtt az egész Ecclesiának* címeztek. Az okot így fogalmazták meg: „Szomorú szívvel halljuk, hogy a mi Szerelmes Atyánkfiak szakadoznak a hitnek dolgaiban.”⁴⁰

Christian unity is to be sought, not in the uniformity of creed but in a common standard of duty and adherence to the commandments set out in the Holy Bible.

OUR FAITH

is governed by the Scriptures of the Old and New Testaments of the Holy Bible asserts and upholds the right of each and every individual to search these scriptural records for themselves and to use reason and personal conscience to discover God's Divine Truth removes Human Tests and Confessions of Faith that restrict private judgement and prevent free enquiry

upholds the beautiful simplicity of the great commandments as defined by Jesus Christ: "You must love the Lord your God with all your heart, with all your soul and all your mind" and "You must love your neighbour as yourself"

38 Az unitárius hittételek kifejezése állító módszerének a következetes használatára már a 19. század második felében felhívja a figyelmet Simén Domokos, Vö. Simén Domokos: *Mi az unitarizmus? Pozitívum vagy negatívum?* Keresztény Magvető VII (1872) 315–332.

39 Török István – Kocsis Elemér – Szücs Ferenc: *Dogmatikai prolegomena*. Budapest 2000. 120.

40 Jakab Elek: *Confessio fidei, quam Consistorium Unitariorum singulis Unitariis praescripsit inter 1692 et 1724*. Keresztény Magvető X (1875) 158.

– A hitvallás azáltal, hogy sarkalatos, alapvető és központi, az egész egyház életét egyetemlegesen és döntően érintő igazságokat nyilvánít ki, közösségi tudatra ébreszt, annak a közösségnek vagyok a tagja, amelynek tagjai ugyanazt „hiszik és vallják”.

– A hitvallások az egyház hitét fejezik ki, és jóllehet az egyház minden egyes tagja részesedik ebben a hitben, és készséget mutat azonosulni a hitvallás tételeivel, nem teszi feleslegessé a személyes bizonyoságtételt sem. Az egyénnek meg kell találnia azokat a közös szempontokat, amely az egyház hitvallása és egyéni vallásossága kölcsönösségét mozdítja elő. De óvakodni kell a túlzott individualizmustól, mert az megbotránkoztathatja a közösség tagjait. Ezt azért szeretném hangsúlyozni, mert napjaink társadalmának egyik divatos törekvése az egyén személyes életének, hitének túlzott felértékelése.

– A hitvallás közösségi jellege még inkább nyilvánvaló, ha az beépül az istentiszteleti, liturgiai életbe. A mi liturgiai életünkben két alkalommal van jelen a hitvallás-tétel: a konfirmálás és a temetési szertartás eseteiben. Felmerül a kérdés: beépüljön-e az istentiszteleti életbe is?

– A hitvallás kinyilvánítása empátiával kell hogy történjék, mert az nemcsak egy formula száraz ismétlése, hanem bizonyoságtétel, *tett*, közlés, sőt igazi átéléssel imádsággá is válhat.

Melyek a hitvallás exkluzív sajátosságai?

– A hitvallások határokat vonhatnak a keresztyén közösségek között, mert sajátos hittételeket emelnek ki, sajátos szempontokat érvényesítenek. Még az ún. közös egyetemes hitvallások esetében is fennállnak az értelmezésbeli különbségek.

– A hitvallások konfesszionalizmust eredményezhetnek. Török István református teológus helyesen állapította meg: „A konfesszionalizmus az a magatartás, amikor egy dokumentumként kezelt hitvallás birtokában valamelyik felekezet az igazság kizárólagos és végérvényes birtokosának vallja magát, minden más keresztyén felekezettel szemben. Ez a magatartás az igazi hitvallás, az ökumenikus lelkiület, a párbeszédre való készség legnagyobb akadályja lehet.”⁴¹

– A hitvallás deklaratív és normatív módon való értelmezése kiközösíthet, kizárhat egy adott keresztyén felekezetet a keresztyének nagy családjából. Sőt, a polémikus, kárhoztató hangnem sértő. Az ilyen hangnemet megszólaltató hitvallás a ma emberének értékítélete szerint szájalomra méltó. Meg kell jegyeznünk itt azt is, hogy a fundamentalista szemlélet nem sokat mérlegeli a szájalmat, következetesen kitar az általa tételezett „igazhitűség” mellett. A fundamentalista szemlélet megszólaltatója eretnekeknek tekinti azokat, akik más hitvallást fogadnak el, mint ő.

41 Török-Kocsis-Szűcs, i. m.

– A Biblia-központú merev protestáns felfogás a hitvallás értékét a Bibliához való szigorú ragaszkodásnak tekinti. Példaként egy megállapítást idézek: „Hitvallásaink fénye az igétől kölcsonzótt fény, hitvallásaink tekintélye a megvallott ige tekintélyének tükröződése csupán, s addig a határig terjed, ameddig helyesen vallják meg az igét”.⁴² Ez a merev álláspont kizárja, elutasítja azt a felfogást, amelyet az unitárius és szabadelvű kereszténység tanít, hogy az isteni kijelentés a Biblia mellett más utakon is érkezett/érkezik az emberiséghez.

A napjainkban érvényes hitvallásunkkal kapcsolatosan gyakran merült fel a kérdés: nem kellene-e változtatni a strukturális elrendezésén, mert az egyfajta szentháromsági formulát tükröz? Én személy szerint nem tartom helytelennek hitvallásunknak az apostoli hitvallás gerincére felépülő strukturális elrendezését, mert Dávid Ferencsel és követőivel egyetértve az egyáltalán nem jelent szentháromság-vallást. A jövőre nézve viszont meggondolandó, hogy az unitárius teológiai felfogás alapján a szentlélekről szóló tételt érdemes-e továbbra is külön tételként fenntartani. Az egyáltalán nem merülhet fel, hogy kihagyjuk hitvallásunkból! Kétségtelenül szorgalmaznék egy, az emberről szóló hitvallási tétel beiktatását, mint pl. „Hiszek az emberben, mint Isten gyermekének hivatásában.” Ennek a hitvallási tételnek megvan a bibliai alapja és keresztényi lelkülete.

Hitvallásunk a liturgiai keretbe alig épül bele. A konfirmáció alkalmával hangzik el a konfirmáló ifjak ajkáról. Egy másik alkalom a temetési szertartás, amikor a sírnál a lelkész felszólítja a jelenlevő unitáriusokat, hogy vallják meg unitárius hitüket. Javasolnám, hogy az úrvacsoraosztás alkalmakor, az úrvacsoraosztást követő záró ima után és az áldáskérés előtt közösen mondja el a gyülekezet a hitvallást. Úgy vélem, hogy ezáltal az úrvacsora közösségi jellegének méltósága még hangsúlyosabbá válhatna.

Befejezésül hangsúlyozni szeretném, hogy a hitvallás mint a felekezeti identitástudat kifejezője csak azok számára bír normatív erővel, akik azt lelkiismereti meggyőződéssel és vallásos öntudatukkal összeegyeztethetőnek tartják. Ebben rejlik a hitvallás progresszivitásának a lehetősége is a hitvallás statikusságával szemben. Erdő János megállapítása mindig időszerű: „Mi megtanultuk a múltból, hogy sok idő és tapasztalat szükséges, amíg az ember eljut annak a felismerésére, hogy egyetlen dogma sem érdemli meg, hogy érette szembeszálljunk és vétkezzünk az emberség és a szeretet ellen.”⁴³

42 Török–Kocsis–Szűcs, i. m. 134.

43 Erdő János: *Teológiai tanulmányok*. Kolozsvár, 1996. 86.

BALÁZS MIHÁLY

A KOLOZSVÁRI HELTAI-NYOMDA ÉS A KRAKKÓI ALEKSY RODECKI¹

A kolozsvári Unitárius Püspökség Levéltára sok más kortörténeti dokumentum között megőrzött számunkra egy olyan kódexet is, amelyben a városi és az egyházi élet különféle hivatalos aktusai és alkalmi számára olvashatók mintaszövegek. A 17. század végére datálható *stylionarium* az ilyen összeállításokban megszokott gyakorlatnak megfelelően a korábbi időszakból idéz követendő mintákat, hogy megkönnyítse az ilyenek megfogalmazására kényszerülők dolgát.² A megbízó vagy meghatalmazó levél (*epistola procuratoria*) egyik példájaként a következő sorokat olvashatjuk.

Nos Stephanus Puellacher primarius et Michael Kathonaj regius iudices civitatis regiae Coloswariensis memoriae commendamus per praesentes, quod prudens circumspectus Caspar Helthi iuratus civis et confrater noster coram nobis personaliter constitutus significavit, qualiter ipse scilicet typographus celebris huius regni Trasyvaniae annis superioribus certas suas matrices graecas sub fide restitutionis futurae circumspecto seni Alexio Rodetio similiter typographo industrioso mutuo concessisset brevi tempore iterum reducendas seu remittendas. Quarum repetitioni, simulque reductioni discretum virum Nicolaum Conradum concivem nostrum ac honestum juvenem Gregorium Caesar typographum (de quorum fide et industria sibi satis notum esset) praefecisset atque ordinasset, prout idem Caspar Helthi praefecit et ordinavit coram nobis publice ac manifeste. Dans ipsis sive eorum alterutri potentiam videlicet exhibitoriam praescriptas graeces matrices a praefato domino Alexio Rodetio repetendi reducendi vel remittendi. Imo si res postulavit propterea etiam judicialiter ipsum Alexium Rodetium requirendi, contraque ipsum procurens alios constituendi de huic quietandi ac omnia iuribus ipsius Caspar Helthi personaliter ibidem adesset. Datum item et firmum se promittens habituram quicquid per ipsos Nicolaum Conradum et Gregorem Caesar vel earum alter utrum suo nomine dictum factum et procuratum fuerit

1 Megjelent a következő kötetben: „Szabad-ötletek...” Szőke György tiszteletére barátaitól és tanítványaitól, szerk. Kabdebó Lóránt, Ruttkay Helga, Szabóné Huszárik Mária, Miskolc, 2004, 183–187.

2 A korábban a kolozsvári unitárius kollégium könyvtárában őrzött példányról lásd: *The Manuscripts of the Unitarian College of Cluj/Kolozsvár in the Library of the Academy in Cluj-Napoca*. Ed by Elemér Lakó, Szeged, 1997.1391.